

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Московченко Наталія Павлівна
Палеха Юрій Іванович**

**ДОКУМЕНТНЕ ФОНДОЗНАВСТВО:
АРХІВНІ ФОНДИ**

Навчальний посібник

За загальною редакцією
проф. Палехи Ю.І.

Київ
Видавництво Ліра-К
2018

УДК 930.25(075.8)
М82

*Рекомендовано до видання рішенням Вченої Ради
ПВНЗ «Європейський університет»
(Протокол № 3 від 27 червня 2018 р.)*

Рецензенти:

Г.В. Папакін – д-р істор. наук, директор Інституту української археології та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

М.С. Пасічник – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української академії друкарства.

І.М. Мага – канд. іст. наук, директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

В.Г. Спринсян – канд. мистецтвознавства, заслужений працівник освіти України, Голова Асоціації документознавців України, завідувач кафедри інформаційної діяльності та медіа комунікацій Одеського національного політехнічного університету.

Московченко Н.П., Палеха Ю.І.

М82 Документне фондознавство: архівні фонди : навч. посібн. / Під заг. ред. проф. Палехи Ю.І. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2018.– 308 с.

ISBN 978-617-7605-56-9

У посібнику всебічно розкриваються питання організації Національного архівного фонду, історія становлення та його розвитку. Архівні фонди подано як невід’ємна складова духовної спадщини українського народу, проаналізовано питання формування архівних фондів та забезпечення їх незалежного функціонування.

Для керівників та працівників архівних служб підприємств та установ державної і недержавної форм власності, студентів вищих навчальних закладів, викладачів, аспірантів, усіх тих, хто цікавиться інформаційною та архівною справою

УДК 930.25(075.8)

ISBN 978-617-7605-56-9

© Московченко Н.П., Палеха Ю.І., 2018
© Видавництво Ліра-К, 2018

ЗМІСТ

Передмова	5
------------------------	---

РОЗДІЛ I. АРХІВНИЙ ФОНД ЯК К СКЛАДОВА ДОКУМЕНТНОГО ФОНДУ КРАЇНИ

1.1. Документне фондознавство як наукова дисципліна	9
1.2. Архівний фонд та архівний документ, як його інформаційна одиниця.....	28
1.3. Класифікація архівних документів	34
1.4. Особливості матеріальної основи архівних документів	53
<i>Питання для самоконтролю</i>	70

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

2.1. Поява збірок архівних документів часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави та литовсько-польської доби (X – перша пол. XVII ст.).....	73
2.2. Утворення архівних збірок Запорізької Січі, Гетьманщини, Малоросійської колегії. Фамільні та монастирські архіви (середина XVII–XVIII ст.).....	81
2.3. Створення нових адміністративних, церковних і приватних фондів, заснування архівних колекцій та колекцій науково-історичних установ і товариств в Україні, виникнення архівних комісій (XIX – початок XX ст.).....	87
2.4. Формування архівних фондів західноукраїнських земель (XIX – перша пол. XX ст.)	97
2.5. Радянський період організації архівних фондів в Україні. Доля архівних фондів УРСР у роки II Світової війни (1917–1945 рр.).....	102
2.6. Розбудова архівних фондів незалежної України	122
<i>Питання для самоконтролю</i>	129

РОЗДІЛ III. АРХІВНІ ФОНДИ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ДУХОВНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

3.1. Архівні фонди: основні поняття та види.....	130
3.2. Склад і структура Національного архівного фонду України.....	140

3.3. Побудова організаційної структури документів архівного фонду	150
<i>Питання для самоконтролю</i>	169

РОЗДІЛ IV. ФОРМУВАННЯ АРХІВНИХ ФОНДІВ

4.1. Початкова стадія формування архівних фондів	171
4.2. Експертиза цінності архівних документів	182
4.3. Архівні фонди – основа комплектування архівних установ	191
<i>Питання для самоконтролю</i>	203

РОЗДІЛ V. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АРХІВНИХ ФОНДІВ

5.1. Організація обліку архівних фондів	204
5.2. Побудова довідкового апарату архівних фондів	214
5.3. Забезпечення збереженості архівних фондів	224
5.4. Використання інформації архівних фондів	231
<i>Питання для самоконтролю</i>	243

Додатки	244
----------------------	-----

Список використаних джерел та літератури	285
---	-----

ПЕРЕДМОВА

Вивчення історії своєї країни, людства в цілому, свого роду, сім'ї, окремої особи неможливе без аналізу інформації, яка міститься в архівних документах. Саме архівні установи зберігають історичну пам'ять про події, які вплинули на розвиток суспільства, економіки, науки та культури, крім того, вони також виступають посередниками між архівною інформацією та її споживачами.

На сучасному етапі термін *«архів»* застосовується в двох значеннях:

1) спеціально створена установа для збирання та зберігання архівних документів і використання інформації, що міститься в них;

2) комплекс документів, що утворилися в діяльності установ, організацій, підприємств та окремих осіб. Сучасні архівісти до цього визначення застосовують термін *«архівний фонд»*.

Історія створення архівів і архівних фондів неподільно пов'язана з історією створення та розвитку державних установ, які в свою чергу з'явилися разом з виникненням держави. Необхідність зберігати документи, які створилися в результаті діяльності державних та громадських установ, зініціювало появу документальних сховищ, підтвердження існування яких в III-II тисячоліттях до нової ери, знайдені на території, що належала державам Стародавнього Сходу (Шумер, Вавілон, Ассирія).

Розвиток торгівлі, дипломатичних та економічних відносин сприяли розвитку писемності, що у свою чергу сприяло появі перших сховищ, до завдань яких входило збереження документів. Спочатку архівні та бібліотечні фонди утворювали єдине ціле, оскільки розділяти документи, створені практично за єдиною технологією необхідності не було. Тому і книги і службові документи, які переважно мали вигляд книг, зберігалися разом.

Так, в бібліотеці Шумерського царства разом із священними книгами у книгосховищах зберігалися важливі державні акти, документи про родовід, літописи, господарча та фінансова документація: договори про купівлю-продаж земель, розписки, заяви тощо. Подібні сховища знайдено також на території Давнього Єгипту, Вавилону.

Коментуючи тему архівів Месопотамії, німецький дослідник Й. Папрітц, звернув увагу на те, що тоді не існувало історичних архівів (archiveshistoriques чи Archivgut), а були лише канцелярські архіви (Registraturgut). Надходження до архівних сховищ відбувалося через передбачені правом приписи обов'язкового зберігання окремих видів документів, а також завдяки їх добровільному депонуванню приватними особами.

З розвитком документної системи в цивілізованому світі виникла необхідність виділення для документів, які мали службовий характер, окремих будівель – архівів. Словом «архів» у Стародавній Греції називали будинки вищих урядових установ, де ухвалювалися і зберігалися важливі державні акти.

Розвитку архівної справи в у Римі на момент його найбільшого розквіту в III ст. н. е сприяла інтенсивна законодавча діяльність уряду, широкі міжнародні політичні і торговельні зв'язки, складний бюрократичний апарат управління, а також зростання приватної власності й пов'язані з нею правові відносини, які зніщували виникнення великого обсягу документації, що в свою чергу актуалізувало створення розгалуженої мережі архівів. В цей період почали з'являтися спеціалізовані архіви: архів понтифіків зберігав документи цивільних правовідносин, архів феціалів – акти зовнішніх зносин, архів авгурів і гаруспиків – документи релігійного змісту тощо. Така спеціалізація архівних установ сприяла створенню архівних фондів (архівів у значенні *«архівний фонд»*).

На сучасному етапі формування архівних фондів відбувається у діловодстві, у зв'язку з чим кожна установа, підприємство чи організація може мати свій архівний фонд, який згодом передається на постійне зберігання до державних архівів.

Отже, державні архівні установи фактично є збірками багатьох архівних фондів, що суттєво відрізняє їх від бібліотечних та музейних установ, документи яких складають один документальний фонд – фонд бібліотеки чи музею. Архівний фонд містить документи однієї конкретної організації чи особи та є основною класифікаційною та обліковою одиницею архівних установ.

Архівні фонди всіх архівних установ України об'єднує поняття «Національний архівний фонд України» (НАФ України).

Поповнення, зберігання та забезпечення використання інформації НАФ є основними завданнями українських архівістів.

До основних проблем, які існують сьогодні, відноситься проблема забезпечення архівної справи кваліфікованими кадрами, фінансове і матеріальне забезпечення.

Окремі питання історії та розвитку архівних фондів розглянуті в працях українських архівістів 1930-х років (В. Веретенникова, В. Барвінського, В. Романовського, О. Водолажченко, О. Грушевського та ін.). Більш пізні праці з питань архівознавства належать Я. Калакури, Л. Дубровиній, І. Матяш, Г. Боряку, Р. Пирогу та ін.

Склад архівних фондів частково висвітлюється в збірках архівних документів та архівних довідниках.

Питання формування, розвитку, структури архівних фондів, використання інформації, яка міститься в їх документах, висвітлені в підручнику 2002 р. «Архівознавство» за загальною редакцією Я. Калакури та І. Матяш; історія створення архівних фондів надана в посібнику 2002 р. «Нариси історії архівної справи в Україні» за загальною редакцією І. Матяш і К. Климової.

Мета представленого навчального посібника – надати майбутнім фахівцям-документознавцям комплексні знання та практичні навички й вміння, необхідні для формування архівних фондів, забезпечення їх збереженості, ефективного використання архівної інформації.

У посібнику доступно розкрито суть і структуру Національного архівного фонду України, охарактеризовано процеси формування архівних фондів, висвітлені питання технології їх зберігання та використання інформації, що міститься в їхніх документах. У роботі використано праці відомих вчених-архівознавців Г. Боряка, І. Матяш, М. Дубик, Я. Калакури, К. Климової, О. Мітюкова, К. Новохацького, Р. Пирога та ін.

Автори висловлюють щире подяку за професійні поради та високий рівень вимог, що дали можливість удосконалити текст і структуру цього посібника, рецензентам – директору Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, доктору історичних наук Георгію Володимировичу Папакіну, завідувачеві кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української академії друкарства, доктору історичних наук, професору Михайлу Степановичу Пасічнику, директору Центрального державного архіву зарубіжної україніки, кандидату історичних наук Ірині Миколаївні Мага, Голові Асоціації документознавців

України, завідувачеві кафедри інформаційної діяльності та медіа комунікацій Одеського національного політехнічного університету, кандидату мистецтвознавства Василю Георгієвичу Спринсяну

Автори сподіваються, що навчальний посібник сприятиме підвищенню професійного рівня підготовки майбутніх документознавців, сприятиме підвищенню кваліфікації працюючих архівістів та надасть практичну допомогу діловодам та всім, хто стикається в своїй роботі з архівними документами.

Автори будуть вдячні всім, хто висловить зауваження і зважить на них при підготовці перевидання.

РОЗДІЛ 1

АРХІВНИЙ ФОНД ЯК СКЛАДОВА ДОКУМЕНТНОГО ФОНДУ КРАЇНИ

Підрозділи:

- 1.1. Документне фондознавство як наукова дисципліна
 - 1.2. Архівний фонд та архівний документ, як його інформаційна одиниця
 - 1.3. Класифікація архівних документів
 - 1.4. Особливості матеріальної основи архівних документів
-
-

1.1. Документне фондознавство як наукова дисципліна

Коло питань: *Об'єкт, предмет і завдання дисципліни. Визначення основних понять. Підсистеми документних фондів. Ознаки, завдання і функції документних фондів.*

Об'єкт, предмет і завдання дисципліни

Документне фондознавство (ДФ) – наукова дисципліна, що вивчає теорію, методологію, історію, методіку, технологію та організацію створення, функціонування і зберігання документних фондів.

Об'єкт документного фондознавства – документний фонд як цілісна система.

Предмет документного фондознавства – закономірності розвитку та функціонування документного фонду як базисної підсистеми соціальних інститутів (архівів, бібліотек, музеїв, органів НТІ).

Мета вивчення: розкрити систему документних фондів соціальних інститутів.

Завдання курсу:

- надати узагальнені знання щодо наукових методів дослідження, які дозволяють визначити сутність документного фонду, його властивості, функції, принципи і критерії якості функціонування;
- висвітлити генезу та основні етапи розвитку фондознавчої думки, внесок вітчизняних та зарубіжних науковців у вивчення історії зародження та функціонування документних фондів;
- узагальнити знання щодо особливостей життєвого циклу документа, організації та технології комплектування, організації, зберігання та надання в користування документного фонду;
- обґрунтувати систему ефективного управління функціонуванням документного фонду, розкрити структуру та зв'язки в системі управління, вимоги до її суб'єкта та об'єкта.

Структура документного фондознавства. Структура (лат. *structura* – будова, розташування, порядок) означає сукупність внутрішніх зв'язків, будова, внутрішній устрій об'єкта. Родинними поняттями для структури є «зв'язок», «ставлення», «взаємодія».

В структурі ДФ, як системи наукового знання, можна виокремити такі основні розділи: теоретико-методологічний, історичний, організаційно-технологічний, управлінський.

В теоретико-методологічному розділі подаються узагальнені знання щодо наукових методів дослідження, які дозволяють визначити сутність ДФ як системного об'єкту, його специфічні властивості, зовнішньо та внутрішньо системні функції, ступені повноти, принципи та критерії якості функціонування.

В історичному розділі розкривається генеза та етапи розвитку фондознавчої думки, внесок вітчизняних та зарубіжних науковців у вивчення історії зародження та функціонування ДФ як соціокультурного феномена.

В організаційно-технологічному розділі узагальнюються знання щодо особливостей життєвого циклу документа, організації та технології комплектування, організації, зберігання та надання ДФ в користування.

В управлінському розділі обґрунтовується система ефективного управління функціонуванням документного фонду, розкривається структура та зв'язки в системі управління, вимоги до її суб'єкта та об'єкта.

ДФ пов'язане з усіма спорідненими дисциплінами документо-комунікаційного циклу – документознавством, бібліотекознавством,

бібліографознавством, книгознавством, архівознавством, музеєзнавством, інформаціологією, історією бібліотечної, архівної і музейної справи, ноокомунологією, бібліотечним каталогознавством та ін.

Визначення основних понять.

Протягом усього періоду розвитку науки і культури соціуму йде процес накопичення інформації і знань, які фіксуються в документах, кількість яких постійно збільшується. У сфері інформації діють закони прискорення розвитку науки, внаслідок чого постійно зростає потужність документно-інформаційного потоку, відбувається концентрація, розпорошення та старіння інформації.

Все вищезазначене призводить до серйозних труднощів у роботі з документами й інформацією, яку вони містять. У той же час значення інформації в житті людей постійно зростає. Щоб подолати кризові явища у сфері документних комунікацій, які виникають час від часу, людство винайшло чимало засобів, серед яких писемність і папір, друкарський верстат, органи інформації (бібліотеки, архіви, музеї та інші) автоматизовані інформаційні мережі тощо.

Для забезпечення функціонування процесу документних комунікацій в кожній сфері життя суспільства функціонує загальнонаціональна документно-комунікаційна система, що має відповідні аналоги, підсистеми в господарській, фінансовій, політичній, правовій, діловій та природничій сферах життя.

Документно-комунікаційна система (ДКС) – сукупність генералізаційних, транзитних та термінальних інститутів, що сполучені між собою та суспільством відповідними комунікаційними каналами. Складові загальнонаціональної ДКС зображено на рис. 1.1.

Запропонована на рис. 1.1. схема наочно демонструє безперервність роботи документно-комунікаційної системи, своєрідного «вічного двигуна», виділяючи в ній основні складові частини та головну системоутворюючу складову – суспільство (користувачів), яке активним чином впливає на діяльність всієї системи. Про цей взаємозв'язок говорять показані на рисунку взаємоспрямовані вектори від «суспільства» до відповідних інститутів і від них до «суспільства».

Відсутність або недостатній розвиток будь-якої складової інфраструктури документно-комунікаційної системи знижує ефективність документостворення (документогенезу), документоторозповсюдження та документовикористання, сповільнює

розвиток науки, економіки, виробництва, управлінської та праводілової сфери.